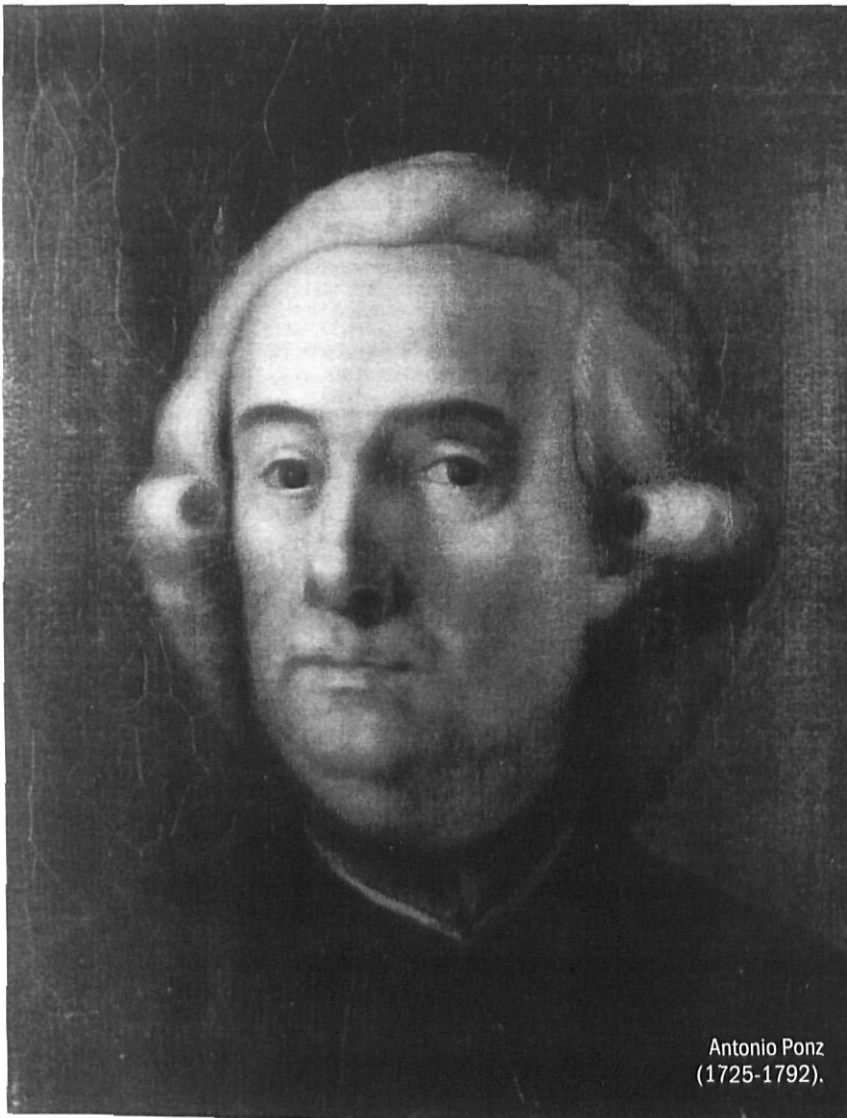

Lletres

La diòcesi de Girona al Viage de España, d'Antonio Ponz

Daniel Crespo

Antonio Ponz
(1725-1792).

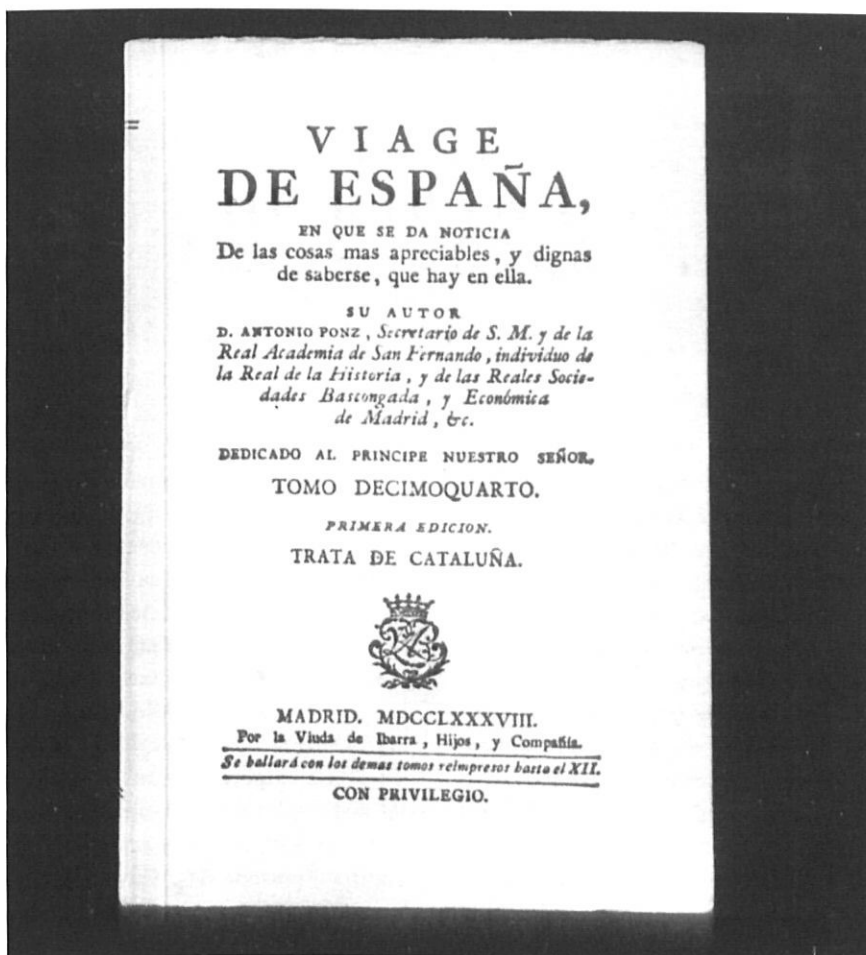
Durant el segle XVIII Europa va viure un moment d'espectacular floració de la narració de viatges, que es va convertir en un dels gèneres literaris -convinguem a anomenar-ho així- més significatius i reveladors de les noves inquietuds i anhels que van caracteritzar la Il·lustració. En efecte, el viatge i el seu relat, pels motius i raons que els impulsaren, han esdevingut un dels signes d'identitat de l'esperit *luminista* de la Il·lustració europea. També de l'espanyola.

L'escriptor valencià dibuixa amb paraules d'admiració una imatge de regió aplicada, dinàmica i abocada a tasques productives i enriquidores

Una fita de la cultura espanyola

Des del clàssic estudi de Jean Sarrailh,(1) la nostra historiografia ha subratllat la defensa recurrent que varen fer els il·lustrats espanyols de la necessitat que els potentats i poderosos del país viatgessin a l'estranger, a l'Europa culta i il·luminada, per perfeccionar la seva no sempre exemplar formació, conseqüència d'unes escoles i universitats endarrerides. Però si el viatge a l'estranger fou una realitat renovada, esperonada i desitjada durant aquestes dècades, estudiosos actuals com Edith F. Helmann recorden encertadament que el segle XVIII va presentar una altra notable novetat: «los españoles empezaron a viajar por España». Entenguem-nos, amb un anhel d'anàlisi i de coneixement d'un país esquiü i desconegut fins i tot pels propis: «Mostrar lo que había sido y lo que era España, tal fue el propósito de los esforzados eruditos y fervorosos peregrinos que recorrían toda España».(2) Efectivament, el coneixement del país, principalment de la seva realitat socioeconòmica, era un aspecte fonamental per afrontar amb seguretat les reformes que defensava la Il·lustració espanyola, aquelles que esperonava fervorosament i que esdevingueren el seu horitzó, on convergiren els seus esforços i il·lusions. El sentit pedagògic i reformista és doncs un tret característic d'aquests viatges il·lustrats. No és casualitat, atesa la intensitat erudita del segle, que conservem una quantitat elevada de relats de viatges –ja siguin editats o manuscrits–, que formen una literatura de viatges espanyola i sobre Espanya rica i variada pel que fa a autors, continguts, geografies i sensibilitats.(3)

Entre aquestes obres ocupen un lloc preminent els 18 toms del *Viaje de Espanya*,(4) del valencià Antonio Ponz (1725-1792), definits encertada-

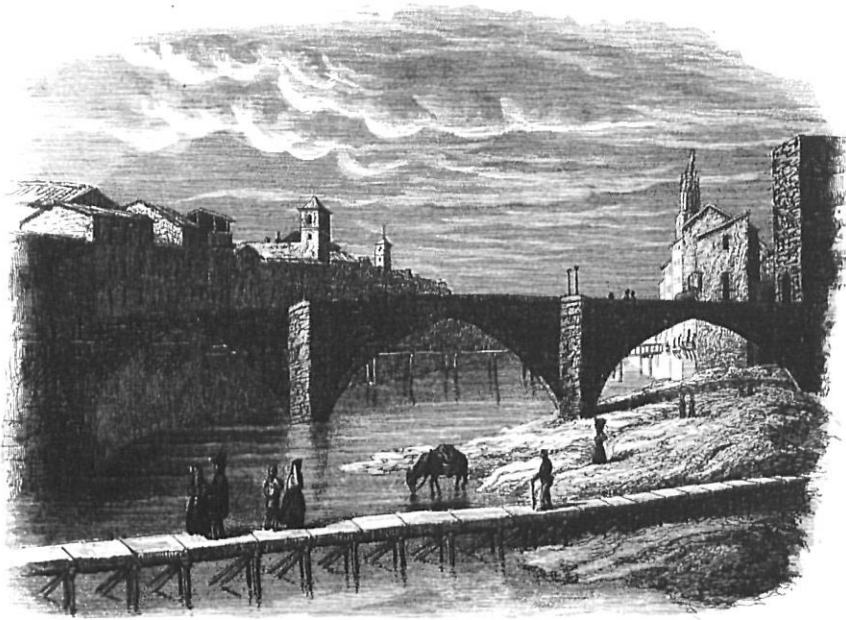

La primera edició del *Viaje de España* (1788).

ment per Menéndez Pelayo com un «hito de la cultura española». El *Viaje* de Ponz és sens dubte un dels més significatius relats de viatges publicats a Espanya durant el segle XVIII, i no només per la seva pròpia magnitud i enorme difusió dins l'esmortèit mercat de llibres hispà. El *Viaje* respon i encarna les inquietuds i els camins de la Il·lustració espanyola. Antonio Ponz participava dels anhels il·lustrats, era proper a aquells que s'esforçaven abrivadament en la reforma econòmica i cultural –en part artística– del país, objectiu que sens dubte compartia el valencià i que motivà que afrontés tan costós viatge.

Per redreçar la situació artística

El *Viaje* és conegut per les seves descripcions i judicis dels més característics monuments artístics, molts abandonats a l'oblit, que esquitxaven l'heterogènia monarquia espanyola que Ponz va descriure. Antonio Ponz –recordem que va ser durant anys secretari de la institució artística més important de l'Espanya del segle XVIII, la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando– no només desitjava amb aquestes notícies donar a conèixer certes obres: pretenia redreçar una situació artística que considerava decadent, a causa segons

L'antic pont de Sant Francesc, a Girona, segons un gravat d'A. Roca (1840).

el seu parer d'una ignorància generalitzada dels principis de les belles arts que provocà que les absurdes formes del barroc xorigueresc o tardobarroc s'estenguessin per tot el regne. Portà a terme un aferrissat combat contra aquest barroc que menyspreava mitjançant la dura censura d'aquestes obres, conscient que cap institució, comunitat o poderós no voldria vincular-se amb obres considerades de mal gust i fins i tot ridiculitzades. Per contra, va lloar les obres clàssiques i els seus comitents; desitjava convertir-les en peces modèliques que portarien cap a l'anhelat neorenaixement artístic. Malgrat tot, les notícies artístiques de Girona no compleixen aquestes característiques. Són vagues i lacòniques, sense incloure els seus típics atacs contra el barroc xorigueresc i els seus encesos elogis del clasicisme. Si Ponz no hi va incloure els judicis crítics que donaven personalitat al *Viage* va ser, com ell va mateix admetre, perquè «el autor [...] no ha visto por si mismo»(5) les obres gironines: es va dedicar simplement a recollir algunes notícies que li havia proporcionat un col·laborador i altres d'extretes d'obres anteriors. Les referències a l'art gironí en el *Viage* són doncs decebedores. Tot el contrari que les notícies sobre la seva situació econòmica.(6)

Si bé Ponz en alguna ocasió va dir que la reforma de les belles arts constituïa el motiu del seu viatge, no ho era menys el seu interès per millorar la situació socioeconòmica del país. De fet, el valencià arribà a afirmar: «no iba totalmente desencaminado el que a V. le dixo que yo había elegido las bellas Artes, como un pretexto para comunicar a V. y V. al público otras noticias importantes de los pueblos y territorios de nuestra Península»(7). Efectivament, les notícies socioeconòmiques —les «otras noticias»— no només ocupen moltes pàgines del *Viage*, sinó que són indispensables per entendre les seves intencions i caràcter. Ponz va descriure i escriure sobre els aspectes socials i econòmics més rellevants, és a dir, sobre aquells que des de la seva òptica il·lustrada creia responsables de la situació, no del tot aïrosa, del regne. I no amb una intenció merament notarial, ans al contrari: Ponz volia donar a conèixer als seus compatriotes l'estat del seu propi país, els motius que explicaven el seu endarreriment i els camins vivificants per al seu desenvolupament; desitjava estendre entre la població certes tesis mantingudes pels cercles il·lustrats, no llunyans del poder i del Govern, amb els quals estava vinculat. Així s'expliquen les seves

nombroses al·lusions a l'estat de l'agricultura, els seus reiterats informes sobre la indústria dels llocs que recorria, els laments sobre la deixadesa d'alguns i els elogis de l'activitat d'altres, etc. Amb un clar convenciment: «al fin se leen las especies, se conoce el celo y buen fin del que las ha esparcido. Las adoptan y fomentan personas benéficas, y al cabo las ponen en práctica [...]».(8) Ponz no pretenia, doncs, oferir al públic un testimoni erudit sobre la realitat econòmica del país desvinculat del seu discórrer; volia fer del seu *Viage una eina útil pel país*, col·laborar en el seu desenvolupament. La manera com ho portà a terme és perfectament resseguible a la seva «digresión gerundense».

«¡Ojalá estuviera así toda España!»

Malgrat que la mirada de Ponz sobre Espanya és fonamentalment crítica i censora, el seu judici sobre la diòcesi de Girona, si més no en relació amb l'explotació dels recursos i la laboriositat, és francament positiu. Dibuixa amb paraules d'admiració una imatge de regió aplicada, dinàmica i abocada a diverses tasques productives i enriquidores. Lloa per exemple la zona de la costa: «es notable la industria y población que al igual de Barcelona se ha experimentado de algunos años a esta parte en su costa marítima».(9) Tampoc oblida elogiar l'interior, principalment el desenvolupament de Banyoles i Olot, del qual diu: «por la industria y comercio de los habitantes ha llegado en poco tiempo á ser uno de los mejores pueblos del Obispado».(10) De fet, Ponz divideix la diòcesi en quatre zones, «la Marina, la Montaña, la Selva y el Ampurdán».(11) i destaca de totes la manera com l'enginy i l'esforç dels

Per a Ponz Girona representa el que podrien i haurien de ser les altres regions del regne, i mostra el grau de desenvolupament al qual voldria que arribessin

seus habitants han aconseguit una explotació exemplar dels recursos. L'exemplaritat de la nostra província s'estén també a la seva població: «La población del Obispado de Gerona es por lo general como debía ser en todas partes; pues además de los Lugares grandes y pequeños, hay infinitas caserías esparcidas por todo él, sin excepción de los sitios montañosos: se sigue de esto el mas ventajoso cultivo de las tierras [...]».(12)

El cert és que aquesta visió positiva de la dinàmica econòmica de Girona s'inscriu plenament en la que l'autor manté de tot Catalunya. Són constants en el volum que el valencià va dedicar quasi exclusivament al Principat les lloances a l'activitat manufacturera de Catalunya, a la seva densitat demogràfica, a la seva agricultura, a la riquesa i projecció de ciutats com Barcelona –de fet és a partir de Barcelona que construeix la imatge de Catalunya– i sobretot a la laboriositat dels catalans, que segons Ponz és la causa principal del seu desenvolupament. Per això, per al valencià, «Cataluña puede reputarse por una de las Provincias mas pobladas de Europa, y los Catalanes por tan trabajadores como los de las que mas trabajan».(13) Independentment de les millores que es pogués i s'hagués de portar a terme a Catalunya, el desig fervent que germinava a l'esperit de Ponz en contemplar l'activitat del Principat era: «¡Ojalá estuviera así toda España!».(14) Els esforços que es varen fer per explotar les planes lleidatanes eren un clar exemple per a Ponz que les societats havien de concentrar les seves energies no tant en la conquesta de nous territoris sinó en la correcta explotació dels ja posseïts, lliçó que sembla que costava assumir a les autoritats malgrat els seus benèfics efectes en zones com la catalana.

Una mirada positiva sobre Catalunya

De fet, la consideració d'aquest caràcter modèlic de Catalunya fruit del seu desenvolupament econòmic fou compartida per molts, la gran majoria, dels il·lustrats espanyols. Com a exemple d'una llista que podria ser molt extensa, destaquem una de les sensibilitats més acurades de l'Espanya del segle XVIII, José Cadalso, que en les seves famoses *Cartas marruecas* (1792) va escriure el següent: «acabó de llegar a Barcelona. Lo poco que he visto de ella me asegura ser verdadero el informe de Nuño, el juicio que formé por instrucción suya del genio de los catalanes y utilidad de este Principado. Por un par de provincias semejantes podía el rey de los cristianos trocar sus dos Américas. Más provecho redunda a su corona de la industria de estos pueblos que de la pobreza de tantos millones de indios».(15)

Fins i tot entre els viatgers estrangers, Catalunya causava una impressió positiva que no sempre fou pre-

dicada d'altres zones del regne. Val la pena recordar que els judicis forans sobre Espanya eren normalment negatius, i arribaven en ocasions al menyspreu i a una ridiculització gratuïta fruit de la ignorància i els estereotips sobre Espanya que des del segle XVI circulaven a l'Europa occidental. El prestigiós estudiós Morel-Fatio va dir dels viatgers i escriptors estrangers del segle XVIII: «atacan sin cesar a España».(16) Dures paraules –i potser no del tot certes–, que en canvi no es podrien aplicar de manera genèrica als judicis i mirades sobre Catalunya, ja que no poques vegades i sobretot a la segona meitat del segle van considerar que el Principat presentava una realitat diversa a la resta de la monarquia. La diferència es circumscribia a la seva situació econòmica i a la laboriositat dels seus habitants. J. F. Peyron va dir: «nos han pintado ya y muy a menudo a los españoles, pero cada provincia os ofrece carácter particular [...] El catalán es el más indus-

Tossa, segons un gravat d'A. D. Perel (s. XVIII).

trioso, el más activo y el más trabajador de los españoles [...]».(17) De fet, en un breu però agradable estudi sobre Catalunya i València a la literatura de viatges anglesa del segle XVIII, el professor G. Ribbans afirma: «Catalunya i Basconia desperten a llurs autors més atenció i simpatia que les altres contrades peninsulars: sembla que el Segle Il·lustrat sentí per aquelles, que eren les més avançades, la mateixa mena d'atracció, si bé en menor grau, que la que els romàntics experimentaren per Andalusia [...] Àdhuc els viatgers que no visitaren Catalunya solen tenir-ne una idea favorable»(18) –idea favorable» i «simpatia» basades sens dubte en el grau de desenvolupament i laboriositat predicat de Catalunya—. Per als viatgers italians, segons Jörg Garms, «Barcelona y Cádiz se consideran [...] las ciudades más europeas».(19) Per al famós, culte i ben informat Joseph Townsend, «la laboriosidad que define a cualquier parte de Cataluña se hace todavía mayor en Barcelona».(20) Fins i tot hi havia atents viatgers estrangers que lloaven la província de Girona, malgrat la seva mínima aparició en aquestes obres, amb paraules molt semblants a les que hem vist que emprava Antonio Ponz. Així, l'il·lustrat baró de Bourgoing afirmava: «La diócesis a que Gerona da su nombre es una de las comarcas mejor cultivadas y más florecientes de toda España [...] pocos pueblos de esta provincia dejan de tener abundancia en sus productos y actividad en sus habitantes [...] Hay en esta misma diócesis una villa cuyo nombre es apenas conocido; se trata de Olot [...] esta villa merece ser destacada por la enorme actividad de sus habitantes. Allí no hay nadie ocioso y casi no existe una fabricación que no adopten».(21)

Diríem per tant que durant el segle XVIII, i molt especialment a la segona meitat, hi havia una mirada positiva sobre Catalunya, elogiosa de la seva situació econòmica i de la laboriositat del seus ciutadans, que era compartida per gran part de la Il·lustració europea i espanyola. I és d'aquesta font i visió d'on s'alimenta i sorgeix la imatge que dona Ponz de la diòcesi de Girona al seu *Viage*, des de la qual exerceix un paper a la seva obra i en el seu projecte, des d'on adquireix utilitat.

Girona, un cas modèlic

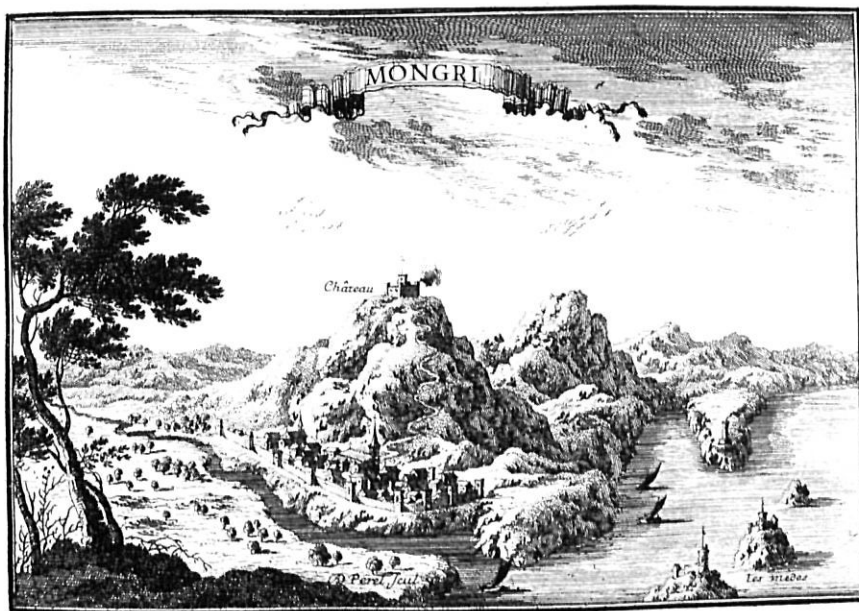
De Girona, Ponz es va interessar pràcticament només en el seu desenvolupament i activitat. Prescindí d'altres qüestions, ja fossin socials, polítiques, paisatgístiques o històriques. Amb una intenció clarament exemplaritzant, per a Ponz Girona representava el que podien i devien ser les altres regions del regne, mostrava el grau de desenvolupament al qual es desitjava que arribessin. La Il·lustració espanyola, si bé va subratllar les deficiències existents, va insistir reiteradament en les potencialitats del país, en aquells recursos esmorçats i abandonats que, aprofitats correctament, es traduirien en un desenvolupament fins i tot millor que el dels països europeus més sòlids i enfortits.

Ponz, conscient de la força de la paraula escrita, censurava sovint molts aspectes de la realitat espanyola amb la intenció de provocar canvis en institucions i en el comportament de les persones. Però també n'elogiava d'altres, ja que considerava que en presentar-los com a exemplars es podrien difondre i adoptar al llarg d'un país necessitat de reformes urgents. Catalunya i Girona mostraven una realitat, una possibilitat i un

anhel. I és des d'aquesta perspectiva que troben un lloc, un sentit i un desenvolupament al *Viage*.

A l'inici del seu *Viage fuera de España*, Ponz exposava les seves íntimes expectatives a l'hora d'emprendre tan esforçada tasca: «A no tener el autor de este nuevo Viage fuera del reino fundadas esperanzas de sacar algún provecho para su nación, es bien cierto que ni lo hubiera emprendido, ni lo hubiera escrito».(22) Aquestes sinceres paraules també serien aplicables al seu *Viage de España*. La utilitat a la nació, és a dir, participar de la reforma que la Il·lustració defensava, va ser l'objectiu que va dirigir el *Viage*. Els seus continguts, ja siguin les notícies relatives a les belles arts o a la situació socioeconòmica del país, malgrat el seu diferent caràcter, comparteixen el fet de ser considerats per Ponz elements significatius per al desenvolupament efectiu de la monarquia. I aquest objectiu, a més de condicionar els continguts del *Viage*, també va fer-ho amb el seu tractament i orientació. Per això la necessitat i defensa del punt de vista crític, de la possibilitat de censurar faltes i proposar models, ja que només des d'aquesta perspectiva les notícies assumien la seva capacitat reformadora, es convertien en opinions i judicis conductors. Evidentment ens trobem amb un plantejament del viatge, fruit de les inquietuds il·lustrades, que s'allunya de les anteriors descripcions barroques. En aquestes les ciutats i regions adquirien un perfil gràcies a l'exaltació apologetica de fets d'armes o miraculosos, d'herois o sants prestigiosos. Girona en seria un cas modèlic, com podem veure a les conegudes obres de Manel Marcillo i del pare Roig, que inclouen les visions més importants de Girona al segle XVII. Però per a la Il·lustra-

El Viage deixa de banda fets anteriorment lloats i es fixa en d'altres que atorguen a Girona un perfil i un lloc a la geografia il·lustrada

Torroella de Montgrí, segons un gravat d'A. D. Perel (s. XVIII).

ció aquests fets oripellats tenien un interès molt relatiu. I no només perquè el criticisme il·lustrat era un obstacle a l'hora d'acceptar notícies basades en fets compromesos o clarament fantasiosos; es dubtava de la propietat, és a dir, de la utilitat de presentar aquests esdeveniments encara que fossin certs. El mateix Ponz adverteix en moltes ocasions al llarg del seu *Viage* que no fa referència a fets prestigiosos i celeberrims de determinats llocs per no tenir cap mena de relació amb els seus objectius. El *Viage* de Ponz representa per tant l'experiència del viatge il·lustrat, com se'l va fer seu i l'integrà en les seves preocupacions i anhels, és més, com el convertí en un instrument indispensable dels seus objectius. La Il·lustració va donar al viatge i a la seva literatura un nou lloc i un sentit com a experiència i obra escrita, com a saber. D'aquí la renovada caracterització de Girona al segle XVIII que ens mostra el més impor-

tant llibre de viatges d'aquest segle, el *Viage* de Ponz, que deixa de banda fets anteriorment lloats i es fixa en d'altres des dels quals la nostra ciutat adquireix un perfil i un lloc a la reflexió i a la geografia il·lustrada. Aquesta renovada mirada fruit dels interessos de la Il·lustració en la base del «nou viatge» van fer córrer i estendre certs judicis sobre Girona i Catalunya que van configurar un clima d'opinió generalitzat del qual va beure el segle XIX. Aquest segle va acollir i desenvolupà moltes de les consideracions il·lustrades, i va esperar una consciència de comunitat i de prestigi que els propis van assumir, però ja des d'una altra sensibilitat i uns altres objectius. El període il·lustrat és doncs un pas ineludible en l'anàlisi de l'evolució de la construcció de la imatge i la identitat que Girona i Catalunya tingueren al llarg de la modernitat.

Daniel Crespo és llicenciat en filosofia.

Notes

- (1) SARRAILH, Jean. *La España Ilustrada de la segunda mitad del siglo XVIII*. Mèxic: FCE, 1992 (1954).
- (2) HELMAN, Edith F. «Viajes de los españoles por la España del siglo XVIII», *Nueva Revista de Filología Hispánica*, núm. VII, 1953, p. 618.
- (3) Una interessant proposta d'ordenació temàtica d'aquesta rica literatura de viatges la podem trobar a: GOMEZ DE LA SERNA, Gaspar. *Los viajeros de la Ilustración*. Madrid: Alianza Editorial, 1974.
- (4) PONZ, Antonio. *Viage de España, en que se da noticia de las cosas mas apreciables y dignas de saberse, que hay en ella*. 18 toms. Madrid, 1772-1794.
- (5) PONZ, *Viage...*, op. cit. XIV, Carta III, 42, nota I.
- (6) Amb l'excepció de la diòcesi de Tarragona, tractada al volum XIII del *Viage*, Ponz dedicà gran part del XIV (1788) a la descripció de Catalunya. Després d'una llarga relació sobre Barcelona, sens dubte l'epicentre d'interès del seu recorregut pel Principat, s'hi ocupà de la llavors modesta diòcesi de Girona, en concret a la Carta III, del paràgraf 21 al 53.
- (7) XVI, Carta IV, 1.
- (8) VII, Carta IV, 31, nota 1.
- (9) XIV, Carta III, 21.
- (10) XIV, Carta III, 32. Per a Olot, també: XIV, Carta III, 52 i 53.
- (11) XIV, Carta III, 34.
- (12) XIV, Carta III, 33.
- (13) XIV, Carta I, 92 i 93.
- (14) XIV, Carta IV, 15.
- (15) CADALSO, José. *Cartas marruecas*. Barcelona: Planeta, 1992. Carta XLV.
- (16) Citat a: CORRAL, José del. «Viajes y viajeros en el Madrid de Carlos III», *Carlos III. Alcalde de Madrid*. Madrid: Ayuntamiento de Madrid, 1988, pàg. 198.
- (17) PEYRON, J.F. «Nuevo Viaje en España. 1772-1773», a GARCIA MERCADAL, J. *Viajes de Extranjeros por España y Portugal. Tomo III, siglo XVIII*. Madrid: Aguilar, 1962, pàg. 876.
- (18) RIBBANS, Geoffrey. *Catalunya i València vista pels viatgers anglesos del segle XVIII*. Barcelona: Editorial Barcino / Garsineu Edicions, 1993, pàg. 15.
- (19) GARMS, Jörg. «Viajeros italianos en España en época de Carlos III», *Carlos III...*, op. cit. pàg. 90.
- (20) TOWNSEND, Joseph. *Viaje por España en la época de Carlos III (1786-1787)*. Madrid: Turner, 1988, pàg. 63.
- (21) BOURGOING, Barón de. «Un paseo por España», a GARCIA MERCADAL..., op. cit. pàg. 1067.
- (22) PONZ, Antonio. *Viage fuera de España*. Madrid: Viuda de Ibarra, 1785, vol. I, próleg, I.